

Necib Mahfuz'un Sufi Kişiliği ve "Leyâlî Elf Leyle" Adlı Romanındaki Tasavvufi Yansımalar

Najib Mahfuz's Sufi Personality and Sufi Reflections in his Novel "Layālī Alf Laylā"

Arş. Gör.

Ebrar Ayyıldız

Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Kars, Türkiye / Kafkas University, Faculty of Science and Literature, Kars, Türkiye

<https://orcid.org/0000-0003-4691-4601>

ebrar96varol@gmail.com

ROR ID: <https://ror.org/04v302n28>

Prof.Dr.

Erdoğan Doğru

Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Ankara, Türkiye / Gazi University, Gazi Faculty of Education, Ankara, Türkiye

<https://orcid.org/0000-0002-1601-8008>

derdinc@gazi.edu.tr

ROR ID: <https://ror.org/054xkpr46>

MAKALE BİLGİSİ / ARTICLE INFORMATION

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 15 Ekim / 15 October 2023

Kabul Tarihi / Date Accepted: 21 Aralık / 21 December 2023

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / 31 December 2023

Yayın Dönemi / Publication Period: Aralık / December

DOI: 10.46231/sufiyye.1376302



Etik Beyan

Ethical Statement:

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Ebrar Ayyıldız-Erdoğan Doğru).

Telif Hakkı&Lisans

Copyright&License:

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

İntihal

Plagiarism:

Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by Turnitin. No plagiarism detected.

Yayıncı

Publisher:

Kalem Eğitim Kültür Akademi Derneği/Kalem Education Culture Academy Association

Atıf / Cite as

Ebrar Ayyıldız-Erdoğan Doğru, "Necib Mahfuz'un Sufi Kişiliği ve 'Leyâlî Elf Leyle' Adlı Romanındaki Tasavvufi Yansımalar", *Sufiyye* 15 (Aralık/December 2023), 233-260.

Öz

Tasavvuf, insanın ahlakını güzelleştiren ve hakikati anlama amacıyla kişiye rehber olan bir düşünce sistemidir. İnsanın Allah ve yaşam arasındaki ilişkisine farklı bir boyut ve derinlik kazandıran tasavvufi düşüncenin en belirgin özelliği insanı, manevi açıdan olgunlaştırma gayesidir. Tasavvuf, kalbin saflaşmasını, gerçek sevginin ise sadece Allah'a verilmesini ve ruhun arındırılmasını temel alan bir anlayıştır. İnsanın hakikate ulaşma yolunda gösterdiği değişimlere ve gelişimlere odaklanan tasavvufi yaklaşım edebiyatta işlenen ana temalardan biri olmuştur. Necib Mahfûz, edebiyat alanında tasavvufa duyduğu yakınlığıyla tanınmaktadır, birçok eserinde tasavvufi temaları ustaca kullanır. Eserlerine tasavvuf öğeleri yerleştiren Mahfûz, hikâye ilerledikçe tasavvufi figürleri derin anlamlarla konuşturarak romanlarına felsefi bir boyut ekler. Yazar, diyaloglar arasına serpiştirdiği tasavvufun gizemli ve sembolik dilini kullanarak çeşitli dini mesajları da iletmektedir. Bu çalışmada modern Arap edebiyatının önemli isimlerinden biri olan Necib Mahfûz'un tasavvufi görüşleri ve sufi kişiliği üzerinde durulmuş, *Binbir Gece Masallarından* esinlenerek yazdığı *Leyâlî Elf Leyle* adlı romanındaki sufi imgeler ele alınmıştır. Ayrıca Mahfûz'un tasavvufi düşünceleri ve sufliliği anlama şekli aktarılmaya çalışılmıştır. Romandaki tasavvufi karakterler aracılığıyla gerçekleştirdiği anlatımlarından yola çıkılarak Mahfûz'un tasavvuf yorumu ve eserdeki derin mistik imgeleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Edebiyatı, Modern Arap Edebiyatı, Arap Romanı, Tasavvuf, Necib Mahfûz.

Abstract

Sufism is a system of thought that beautifies the morality of man and guides him in his aim of understanding the truth. The most prominent feature of Sufi thought, which brings a different dimension and depth to the relationship between God and life, is the aim of spiritual maturation. Sufism is an understanding based on purification of the heart, giving true love only to Allah and purification of the soul. The Sufi approach, which focuses on the changes and developments of human beings on the way to reach the truth, has been one of the main themes in literature. Najib Mahfûz is known for his closeness to Sufism in the field of literature, and he skillfully uses Sufi themes in many of his works. Mahfûz, who places Sufi elements in his works, adds a philosophical dimension to his novels by making Sufi figures speak with deep meanings as the story progresses. The author also conveys various religious messages by using the mysterious and symbolic language of Sufism interspersed between the dialogues. This study focuses on the Sufi views and Sufi personality of Najib Mahfûz, one of the important figures of modern Arabic literature, and discusses the Sufi images in his novel *Leyâlî Elf Layla*, which he wrote inspired by the *Thousand and One Nights*. In addition, the paper conveys Mahfûz's Sufi thoughts and his way of understanding of Sufism. Mahfûz's interpretation of Sufism and his deep mystical images in the novel are analysed based on his narrations through Sufi characters in the novel.

Keywords: Arabic Language and Literature, Modern Arabic Literature, Arabic Novel, Sufism, Najib Mahfûz

Giriş

Tasavvuf ve mistisizm, insanlık tarihi boyunca pek çok kültürde ve dine görülen manevi bir harekettir. Söz konusu akım, kişinin Yaratıcıyla bireysel bir ilişki kurmasını ve manevi yükselişini amaçlayan bir yolculuktur. Bu nedenle, tasavvuf ve mistisizmin herhangi bir millette, dine veya kültüre özgü olmayıp evrensel bir olgu olduğu söylenebilir. Tasavvufun kaynakları İslam dinine dayanırken, bu hareket diğer dinlerde de benzer şekillerde görülebilmektedir. Örneğin, Hristiyanlıkta mistisizm olarak bilinen ve birçok açıdan tasavvufa benzer prensip ve uygulamalar vardır. Aynı şekilde, Budizm, Hinduizm ve diğer Doğu dinlerinde de benzer manevi disiplinler ve uygulamalar bulunur. Tasavvufun anlaşılması ve izah edilmesi için çalışmalar hâlâ devam etmektedir. Bu, tasavvufun oldukça karmaşık bir konu olması ve farklı açılardan incelenmesi gerektiği anlamına gelir. Tasavvuf, hem bir manevi disiplin hem de bir felsefe olarak incelenebilir. Tasavvufun temel kavramları arasında Allah'ın birliği, manevi yükseliş, farkındalık, aşk, sabır, hoşgörü, verimlilik, özgürlük, vb. yer alır. Tasavvufun kökleri İslam dinine dayandırılmış olmakla birlikte farklı zamanlarda muhtelif tarikatlar ve şeyhler aracılığıyla çeşitli yönlerde evrilmiştir. Tasavvufun tarihsel gelişimi, tarihi ve kültürel bağlamı anlamak için incelenebilir. Bu nedenle tasavvufun izahı ve anlaşılması için felsefî, tarihî, psikolojik ve benzeri yaklaşımların birleştirilmesi gerekmektedir. Tasavvufun bugün hâlâ önemli bir görüngü olarak kalması, insanların manevi ihtiyaçlarına cevap verme potansiyeli ile ilgilidir.

Tasavvufun birçok tanımı bulunmakta, bu tanımlar düşünürler ve âlimler arasında farklılık göstermektedir. Tasavvuf kelimesi Arapça kökenli olup, en yakın ihtimal, kelimenin temizlenmek, arı hâle gelmek ve berraklık manasına gelen "safvet"¹ veya yün manasına gelen "sûf" kökünden geldiğidir.² Ancak, tasavvuf kelimesi daha geniş anlamıyla manevi bir disiplini ifade eder. Tasavvuf, kişinin Allah'a yakınlaşması, manevi yükselişi ve kul ile Allah arasındaki ilişkiyi güçlendirmesi ile ilgili durumu ifade etmek için kullanılan bir terimdir. Bazıları tasavvufu, Kur'an-ı Kerim'i Hz. Muhammed (s.a.v) gibi yaşamaya çalışmak olarak tanımlarken, diğerleri tasavvufu, Allah'ın emirlerine uymak, yasaklarından kaçınmak

1 İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab* (Beyrut: Dâr Sâdir, ts.), "safvet", 14/461-464.

2 Mehmet Yıldız, "Tasavvuf' Kavramının Kökeni ve Anlamları Hakkında Bir İnceleme (Emin Yusuf Üde)", *Akademiar Akademik İslam Araştırmaları Dergisi* 2/2 (Haziran 2017), 227-252.

ve Allah'ı daima gönülde canlı tutmak gibi çaba ve gayretlere dayalı bir manevi disiplin olarak tanımlarlar.³ Tasavvuf, aynı zamanda insanın iç dünyasındaki engelleri aşarak kalbi temizleme, nefis terbiyesi, farkındalık, ahlaki değerlerin geliştirilmesi gibi konuları da kapsar. Tasavvufun birçok tarifi yapılmıştır ve bu tariflerin her biri, tasavvufun farklı yönlerine vurgu yapar. Ancak, tasavvufun temel amacı, kul ile Allah arasındaki ilişkiyi güçlendirmek ve manevi yükselişi sağlamak olarak kabul edilir. Gazâlî'ye göre tasavvuf nefse ait geçitleri atlatmaktan, onun kötü ahlâkıyla fena vasıflarından arınmaktan ibarettir. Bu sûretle birey, kalbini Allah'tan gayri şeylerden temizler, onu Allah'ın zikriyle doldurur.⁴ Tasavvuf, İslam'ın bir yorumu olarak gelişmiştir ve onun manevi boyutunu vurgulamaktadır. Ancak, tasavvuf benzeri mistik akımlar, sadece İslam dünyasında değil, diğer dinlerde de benzer manevi disiplinlerin varlığına işaret etmektedir. Sufiler ise tasavvuf yolunda ilerleyen kişilerdir ve bu yolda zühd ve takva hayatı yaşayarak ruhlarını temizlemeye, kalplerini kötülüklerden arındırmaya, Hakka tahsis etmeye çalışırlar. Sufiler, kendilerine verilen nimetler için şükrederek ve onları kibirli olmadan kullanarak, halka hizmet etme yolunu seçerler. Sufilerin nitelikleri Hz. Muhammed (s.a.v) dönemindeki "Ehl-i Suffa"nın özelliklerine benzediği için kendileri sufiyye olarak adlandırılmaktadır. Ashab-ı Suffa ise, İslam peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.)'in döneminde, mescitte yaşayan, ilim öğrenen ve halka yardım eden fakir ve yoksul Müslümanlardır.⁵ Sufiler, Ashab-ı Suffa'yı kendilerine yakın hissettikleri için bu adı almış olabilirler.

Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın tasavvufu bir ilim olarak tanımlaması ve Allah sevgisinin bu ilmi öğrenmeye sebep olacağını belirtmesi, tasavvufun bilgiye dayalı bir yol olduğunu göstermektedir.⁶ Tasavvufun, kişinin kalbinden Allah sevgisi dışındaki tüm sevgileri atarak Allah'a bağlanması ve kötü ahlakını değiştirerek güzel ahlakı benimsemesiyle gerçekleşeceği ifade edilmektedir. Bu nedenle, tasavvuf, insanın sıradan beşerî sıfatlardan sıyrılıp melekî vasıflar kazanarak ilahî ahlakı benimseyerek yaşadığı bir

3 Durmuş Tatlıhoğlu, "Tasavvuf ve Tarikatlara Sosyolojik Bir Bakış", *Dimbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 9/4 (Ağustos 2009), 99-128.

4 Ebû Hâmid Muhammed Gazâlî, *el-Munkızu Min-Ad-Dalâl (Delaletten Çıkış Yolu)*, çev. Hilmi Güngör, (İstanbul: MEB Yayınları, 1989), 55.

5 Yıldız, "Tasavvuf Kavramının Kökeni ve Anlamları Hakkında Bir İnceleme (Emin Yusuf Üde)", 227-252.

6 Tatlıhoğlu, "Tasavvuf ve Tarikatlara Sosyolojik Bir Bakış", 99-128.

hayattır. Mârifet, muhabbet ve ruhani zevk tasavvuf yolunun hedefidir. Tasavvuf, Hz. Muhammed'in hayatı sırasında var olmayan bir düşünce şeklidir. Bu öğreti, Hz. Muhammed'in vefatından sonra ortaya çıkmıştır. Sahabeler, Hz. Muhammed hayattayken karşılaştıkları zorluklarla başa çıkmak için ona danışır ve İslam'ın doğru yolunu izlemeye devam ederlerdi. Hz. Muhammed kendisinin vefatından sonra, inananlara iki kaynak bıraktı: Kur'an ve sünnet. İslam'ın temel öğretilerinin kaynağı olan bu iki kaynak, Müslümanların tasavvuf öğretisi ile ilgili düşüncelerini de belirleyen başlıca kaynaklardır. Hicri ikinci asırda fetihlerle genişleyen coğrafyada yaşayan Müslümanların çoğalmasıyla, siyasi ve ekonomik bazı sıkıntılar dolayısıyla dünyaya daha çok meyletmeye başlayan kişileri gören bazı âlimler Kur'an ve sünnete göre yaşamak istedikleri için tasavvuf ilminin kurucuları ve temsilcileri olarak görülürler.⁷ Ancak, kaynaklardan öğrendiğimiz kadarıyla, tasavvufun barındırdığı alan ve içeriği insanlık tarihi kadar eski bir geçmişe sahiptir. Tüm peygamberler, gece ibadeti ve Allah'ı sürekli olarak hatırlama anlamına gelen zikir ve dualarla sık sık meşgul olmuşlardır. Hz. Muhammed'e vahiy gelmeden önce dahi, kendisinin zaman zaman Hira mağarasına ibadet etmek için gittiği bilinmektedir⁸. Hz. Muhammed'in vefatından sonra İslam düşüncesinin çeşitli kültür ve medeniyetlerle karşılaşması sonucunda, bir dizi kültürel etkileşim gerçekleşmiştir. İnsanın ilgi alanları ve kültürel etkinlikleri ne kadar değişirse değişsin, insan özünde aynıdır. Dinin, insanın ruhani tarafını konu edinen boyutu, her zaman ve zeminde varlığını sürdürmüştür. İlahi veya beşeri olsun, tüm dinlerde mistik bir boyutun bulunması, bu ihtiyacın insanın doğasından kaynaklandığını gözler önüne sermektedir. Bu bağlamda tasavvufun bütün bu etkileşimler sonucunda İslam'a girdiği, Hint ve Batı felsefesinden etkilendiği, bu etkileşimlerin sonucunda tasavvufun ortaya çıktığına dair bir takım nazariyeler öne sürülmüştür.⁹

Müslümanlar arasında yayılan tasavvuf yolu edebiyat alanında da etkisini göstermiştir. Tasavvufun ortaya çıkmasıyla birlikte adeta tasavvufi bir dil de ortaya çıkmıştır. Bu öğretilerde kullanılmaya başlanan yeni kelimeler ve terimler bulunmakta, buna bağlı olarak da bazı terimlerin yeni anlamlar kazandığı görülmektedir. Tasavvufun, edebiyat alanında

7 Osman Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi* (İstanbul: Seha Neşriyat, 1995), 8.

8 Apak, *Siyer-i Nebi* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2018), 99.

9 Mahmud Esad Erkaya, *Kur'an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları* (Ankara: Otto, 2017), 11.

duygusal derinlik, sembolizm, ilâhi aşk temaları ve mistik anlatım tarzları gibi unsurlara etkisi olmuştur. Edebiyat, her türlü güzellik, fikir ve heyecanı ifade etmeyi amaçlayan bir sanat formudur. Bu bağlamda, tasavvufi duygu ve inanışlar da edebiyatın bir parçası olarak kendine yer bulmuştur. Birçok büyük mutasavvıf, duygu ve düşüncelerini şiir aracılığıyla ifade etmiş; bazıları da kendi üstün bilgi, görgü, düşünce ve duygularını başkalarına aktararak büyük eserlere imza atmışlardır¹⁰. İslamiyet'in çeşitli bölgelere yayılması ve farklı kültürlerle etkileşimde bulunması, çeşitli düşünce akımlarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Ancak bu çeşitli fikir akımları arasında, İslami edebiyatlarda tasavvufun sanata en derin şekilde nüfuz ettiği söylenebilir. Bu akımın doğuşu ve gelişmesi de Arap edebiyatında başlamıştır. Arap edebiyatında tasavvufi edebiyat, mistik yaşamı, tarikatların erkân ve adabını açıklayan, çeşitli düşünce akımlarını tahlil ve tenkit eden, mutasavvıfların yaşam hikâyelerini ve menkıbelerini anlatan çeşitli eserlerle devam etmiştir. Bu eserler, tasavvufun derinliklerine inen, manevi arayışları ifade eden şiirlerden hikâyelere, düşünsel açıklamalardan öğretici eserlere kadar geniş bir yelpazede yer alır¹¹. Arap dünyasındaki tasavvufi edebiyat, hem bireysel manevi deneyimleri yansıtan hem de toplumsal düzeyde dini anlayışı etkileyen önemli bir kültürel miras oluşturmuştur. Bu eserler, tasavvufun özündeki derin anlamları aktararak, okuyuculara manevi bir içsel yolculuk vaat etmiştir. Klasik Arap edebiyatı gibi Modern Arap edebiyatı da tasavvuftan etkilenmiş, yazar ve şairler eserlerinde sık sık bu konuyu işlemişlerdir. Modern Arap romanları tasavvufi unsurların yer aldığı ve tasavvuf konularının işlendiği eserlerin başında yer almaktadır.

Modern Arap edebiyatının önemli isimlerinden biri olarak kabul edilen Necîb Mahfûz, eserleriyle sadece Mısır toplumunu değil, aynı zamanda derin bir tasavvufî anlayışı da yansıtmaktadır. Bu çalışma, Mahfûz'un tasavvufi kişiliğini ve özellikle "*Leyâlî Elf Leyle*" adlı romanındaki tasavvufi unsurları anlamaya yöneliktir. Çalışmada Necîb Mahfûz'un tasavvufi derinliğini anlamak için yeni bir bakış açısı sunma amaçlanmaktadır. Çalışmanın literatürdeki yerine odaklandığımızda, Nobel ödüllü yazar Mahfûz'un tasavvufi düşüncelerini ve kullandığı unsurlarını aynı zamanda hayata ve dine dair bakış açısını daha iyi anlamamıza olanak tanıyacaktır.

10 Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul: Yedigün Yayınları, 1948), 193.

11 Azmi Bilgin, "Tasavvuf ve Tekke Edebiyatı", *İlmi Araştırmalar* 1 (Ocak 2014), 66.

Nitekim yazar hem Mısır edebiyatına hem de Arap edebiyatı ve romanlığına yön vermiş, birçok yazara ve şaire ilham olduğu bilinmektedir. Mahfûz'un eserleri, sadece Mısır kültürünü değil, aynı zamanda evrensel bir tasavvuf anlayışını da aydınlatan nadir örneklerden biridir. Mahfûz'un eserindeki tasavvufî unsurların incelenmesi, sadece yazarın kişisel derinliği açığa çıkarılmakla kalmayacak, aynı zamanda genel tasavvuf anlayışının edebiyata nasıl yansıdığına dair de önemli ipuçları verecektir. Bu çalışma, yazarın manevi dünyasıyla ilgili literatürdeki boşluğu doldurarak, tasavvuf ve edebiyat ilişkisine yeni bir perspektif getirmeyi hedeflemektedir. Çalışmanın yöntemi, Mahfûz'un eserlerindeki tasavvufî unsurları analiz etmek için eleştirel bir yaklaşımı içermektedir. Bu, yazarın eserindeki sembollerin, metaforların ve tasavvufa özgü temaların derinlemesine incelenmesini içerecek ve bu sayede Mahfûz'un tasavvufî düşüncelerini anlamak için bir çerçeve oluşturacaktır. Eserdeki tasavvufî unsurları asıl bağlamından daha iyi bir biçimde anlamak için analiz eserin Arapça aslından gerçekleştirilecek, ulaşılan unsurlar tarafımızca Türkçeye çevrilerek çalışmaya dâhil edilecektir. Bu makale, Necîb Mahfûz'un tasavvufî kişiliğini ve "*Leyâlî Elf Leyle*" adlı eserindeki tasavvufî yansımalarını anlama sürecinde yeni bir kapı aralamayı amaçlamaktadır.

1. Necîb Mahfûz'un Hayatı

Modern Arap romanının önde gelen isimlerinden Necîb Mahfûz, 11 Aralık 1911'de Kahire'nin el-Cemâliyye semtinde dünyaya geldi. İlk ve orta eğitimini el-Abbâsiyye'de bitiren Necîb Mahfûz, 1934 senesinde Kahire Üniversitesi, Felsefe Bölümünden mezun olduktan sonra yine bu alanda lisansüstü eğitimine devam etti. Şeyh Mustafâ Abdurrâzık'ın danışmanlığında "İslâm Tasavvufunda Estetik" adlı tez konusunda çalışmalara başladıysa da bu çalışmasını yarıda bıraktı ve edebiyata yöneldi.¹² Mahfûz, toplamda otuz dört roman, on dokuz kısa öykü ve iki diyalog türü eser kaleme almıştır.¹³ Mahfuz'un 1988 yılı Nobel Edebiyat ödülünü kazanmasında yazdığı sembolik romanların büyük etkisi vardır. Ona göre bu ödül yalnız kendisinin değil, Mısır'ın, Arapların ve tüm Arap

12 'Alî Şalak, *Necîb Mahfûz fî Mechûlihi'l-Ma'lûm* (Beirut: y.y., 1979), 43.

13 Musa Yıldız, *Necîb Mahfûz'un Sembolik Romanları* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1998), 43.

edebiyatınıdır.¹⁴ Genel olarak Necîb Mahfûz romanlarında, modernizasyon sürecindeki Mısır toplumunun ve siyasi geçişlerdeki kritik dönemlerin yaşattığı çeşitli sosyal sıkıntıları gözlemlemek mümkündür.¹⁵ Yaşadığı toplumu iyi bir şekilde tahlil ederek sosyal tabakalar arası geçişi kendine özgü üslubuyla ustaca aktaran yazar olay örgülerini oluştururken mesajlarını okuyucuya başarıyla sunar.¹⁶ Aynı zamanda Mahfûz, edebiyatta tasavvufa olan ilgisiyle bilinmekte ve birçok eserinde tasavvufi motifleri kullanmış olmasıyla anılmaktadır. Eserlerine tasavvufi öğeleri ustalikle yerleştiren Mahfûz, kurgu akışlarında en önemli noktalara geldiğinde tasavvufi karakterleri derin mesajlarla konuşturur, yol gösterici kişiliklerini de kullanarak romanlarına felsefi bir boyut ekler. Mahfûz, diyaloglar arasına serpiştirdiği tasavvufun gizemli ve sembolik dili aracılığıyla çeşitli dini mesajları iletmektedir. Mahfûz, tasavvufa ve sufiliğe dair görüşünü şöyle dile getirmektedir: “Sufilik, yorulduğum zamanlar dinlendiğim hoş bir bahçedir; onu keyifle okurum ancak ona inanmam; zira gerçek sufilik, hayatı terk etmeyi gerektirir; ben hayatı terk edip inzivaya çekilemem, tam aksine insanları hayata çağırırım; insanın görevi, hayatın içinde bulunmaktır.”¹⁷

Yazar, yaşamı boyunca hakikati aramış ve bildiklerini sorgulamıştır. Hedefi doğrultusunda en güzeli aramaya çaba göstermiştir. Bu nedenle kimi zaman şüphelere kapılmış ve kendini aramaya devam etmiştir. Ancak tasavvufu, sorularına cevap bulduğu, anlama çabalarına yanıt veren, kâinat ve Yaratan ile bağını güçlendiren bir lîmân olarak benimsemiştir. Batılılaşma furçası karşısında insanın iç dünyasına dönmesi, ilâhi aşk üzerine ağırlık vermesi, tüm mahlûkata sevgi duyması ve farklılıklara bakılmaksızın insanları kabul etmesiyle tasavvufta kendinden bir parça ve öz kültürüyle birçok ortak nokta bulmuştur. Mahfuz’un doğup büyüdüğü Mısır, başlı başına mistik ve gizemli unsurlar barındırmaktadır. Yazarın küçüklüğünden itibaren aldığı eğitim ve ailesinin tasavvufa olan

14 Zeynep Arkan, “Necîb Mahfûz’un Hadratu’l- Muhtaram İsimli Romanının İncelenmesi”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (Haziran 2020), 304-323.

15 Adnan Arslan, “Necip Mahfuz’un “el-Lissu ve’l-Kilâb” Adlı Romanında Tasavvufi İzlekler”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 46 (Haziran 2019), 5-24.

16 Celal Turgut Koç, “Necîb Mahfûz’un Midak Sokağı Romanındaki Atasözlerinin Çeviride Eşdeğerlik Açısından Değerlendirilmesi”, *Nüşa* 18/46 (2018), 123-142.

17 Ahmet Kazım Ürün, *Çağdaş Mısır Romanında Necîb Mahfuz ve Toplumcu Gerçekçi Romanları* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1994), 158.

yakınlığı, onu bu alana çekmiştir. Yazarın ailesinin, İslam'ın kutsal değerlerine büyük önem verdiği bilinmektedir. Bu bağlamda yazar, babasıyla birlikte Kadir gecelerinde camiye giderek sabaha kadar ibadet ettiklerini belirtmektedir. Ayrıca yazarın annesi, din konusundaki hassasiyetinden dolayı, Necîb Mahfûz'u ilkokul öncesinde Kur'an kursuna göndermiş ve ona dinin temel kurallarını öğretmiştir. Mahfûz, bu dinî değerlerin öğretildiği mahalle mektebinde geçirdiği günleri ilerleyen yıllarda bilhassa hatırlamaktadır. Annesinden aldığı dinî öğretilerle Mahfûz, yedi yaşında namaza başlamış ve oruç ibadetini yerine getirmiştir. Yazarın evinin yakınında, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) torunu Hz. Hüseyin'in makamı bulunmaktadır. Mahfûz, Hüseyin Camisi içindeki Hz. Hüseyin'in makamını hayatı boyunca düzenli olarak ziyaret etmiştir.¹⁸ Yazarın içinde bulunduğu bu atmosferin, onun dünya görüşünü ve dolayısıyla eserlerini etkilediğini söylemek mümkündür.

Necîb Mahfûz'un Eserleri

Necîb Mahfûz, yazdığı eserler aracılığıyla Mısır toplumunu dünyaya tanıtmaya gayret eden bir yazardır. Necîb Mahfûz'un çalışmaları, romanlar, kısa öykü koleksiyonları, diyalog türünde kitaplar ve çeviri türünde eserler olmak üzere dört temel başlık altında incelenebilir. Yazar, toplamda otuz dört roman, on dokuz kısa öykü koleksiyonu, iki diyalog türü kitap ve bir çeviri kitap olmak üzere elli altı eser kaleme almıştır. Ayrıca yüzlerce makale de yazmıştır. Yazar, eserlerinde tamamen Arapça yazı dili (el-Luğatu'l-Fushâ) kullanmayı tercih etmiştir. Necîb Mahfûz, roman yazmaya 1936 yılında başlamış ve ilk romanı olan "*Abesu'l-Akdâr*"ı 1939 yılında yayımlamıştır. 1939 yılından 1997 yılına kadar geçen süre zarfında toplamda otuz beş roman ortaya koymuştur. İlk üç romanı, eski Mısır tarihinden ilham alan tarihî romanlardır. Sonrasında eleştirel gerçekçi ve sembolik türdeki romanlarını da okuyucularla buluşturmuştur. En çok bilinen eserleri arasında: *Abesu'l-Akdâr* (1939), *Râdûbis* (1943), *Kifâh Tîbe* (1944), *el-Kâhiretu'l-Cedîde* (1945), *Hânu'l-Halîlî* (1946), *Zukâku'l-Midakk* (1947), *es-Serâb* (1948), *Bidâye ve Nihâye* (1949), *Beyne'l-Kasrayn* (1956), *Kasruş-Şevk* (1957), *es-Sukkeriyye* (1957), *el-Liss ve'l-Kilâb* (1961),

¹⁸ Ercan Baran, *Necîb Mahfûz'un Sembolik Romanlarında Din Anlayışı* (Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 5.

es-Summân ve'l-Harîf (1962), *et-Tarîk* (1964), *eş-Şehhâz* (1965), *Sersera fevka'n-Nîl* (1966) ve *Leyâlî Elf Leyle* (1979) bulunmaktadır.¹⁹

Mahfûz'un eserlerinde, büyük ölçüde tasavvufun etkilendiği ve tasavvufun önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Mahfûz'un eserlerindeki tasavvufun etkisi '*Leyali Elf Leyle*', '*Tarik*', '*Serserat'un Fevk'an-Nil*', ve '*Melhametu'l-Harafiş*' adlı romanlarında kendini belirgin bir şekilde ortaya koyar.²⁰ Bu eserleri, tasavvufun hayata yönelik bir yaklaşımını yansıtmaktadır. Romanlarında tasavvufi fikirleri, gelenekleri ve sembolleri işlemektedir.

2. Necîb Mahfûz'un Sufi Kişiliği

Mahfûz, Mısır toplumu ve tüm İslam dünyası için önemli olan dini kutsallara büyük bir saygı göstermiştir. Bu nedenle dini bayramların onun nazarında önemli bir yer tuttuğunu söylemek mümkündür. Yazar, bu anılara dair hatıralarını eserlerinde kurgulamıştır. Kandil geceleri düzenlenen programlara katılmış ve özellikle Ramazan ayında Hz. Peygamber'in doğum günü mevlidine ve kasidelerine ayrı bir önem vermiştir. Zira Necîb Mahfûz'un, bu mersiyele ve kasidelere özel bir ilgisi bulunmaktadır ve yazar bunları dinlemekten keyif aldığını dile getirmektedir. Mahfûz, ramazan ayında dinî kitapları, özellikle de tasavvufi kitapları okumayı tercih ettiğini aktarmaktadır. Onun tasavvuf düşüncelerinin şekillenmesinde İbnü'l-A'râbî, Sühreverdî ve Nifferî gibi tasavvuf âlimlerinin fikirleri etkili olmuştur. Çocukluğunda dahi İbnü'l-A'râbî ve Sühreverdî'nin sûfi şiirlerini okumayı sevdiğini dile getirmektedir. Yazar, Seyyid Kutub'un kitaplarından etkilenmiş ve dostluklarını uzun yıllar devam ettirmişlerdir.²¹ Bu yüzden yazar tasavvufun büyük ölçüde etkilenmiş ve eserlerinde tasavvufa yer vermiştir. Mahfûz'un romanlarında tekkeler önemli olayların ve değişimlerin yaşandığı mekânlardandır. Ancak yazar, tasavvufun hassas bir çizgi üzerinde olduğunu belirterek bu konuyu eserlerinde dikkatle ele aldığını ifade etmiştir.

19 Musa Yıldız, "Necîb Mahfûz (Hayatı, Eserleri ve Türkçe Çevirileri)", *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 9/29 (2009), 17-28.

20 M. Ali Muhammedi, "Mahfuz'un Sufiliği ve Midak Sokağı'ndaki Sufi İmgeleri", *Antakiyat* 4/2 (2021), 307-318.

21 Ercan Baran, *Necip Mahfuz'un Yevm Kutile'z-Za'im Romanında Siyaset* (İstanbul: Gece Kitaplığı, 2022), 66.

3. Necîb Mahfûz'un "Leyâlî Elf Leyle" Adlı Romanı ve Eserdeki Tasavvufî Yansımalar

Leyâlî Elf Leyle adlı romanı Necîb Mahfûz'un *Binbir Gece Masallarının* devamı niteliğinde yazdığı bir romanıdır. *Binbir Gece Masalları* veya diğer adıyla Arap Geceleri, hikâyeleri, masalları, destanları, menkıbeleri ve fıkraları bir araya getiren çerçeve hikâyeler tipinde bir Arapça külliyyattır. Bu eser, birbirine bağlı hikâyelerin iç içe geçtiği, ana bir hikâye etrafında şekillenen bir anlatı yapısına sahiptir. Her gece anlatılan bir hikâyenin içine başka bir hikâye eklenir, bu da bir sonraki geceye kadar devam eder. *Binbir Gece Masalları* külliyyatında toplamda 264 masal bulunmaktadır. Özellikle, Şehrazâd'ın anlattığı bir masalın kahramanı, başka bir masalın içinde bir vesile bulup karşındakine devam eden masalları anlatma imkânına sahiptir. Bu karmaşık anlatım tekniği, hikâye içinde hikâye örgüsü oluşturarak okuyucuya sürekli bir merak ve ilgi duygusu sunar. Yazarı anonim olan bu eser, Arap edebiyatının yanı sıra dünya edebiyatında da önemli bir yere sahiptir. Antoine Galland'ın Fransızcaya çevirisi, eserin Avrupa'da da geniş bir kitle tarafından tanınmasını sağlamıştır²². *Binbir Gece Masalları*, zaman içinde pek çok kültürde farklı adaptasyonlara uğramış ve birçok eser ve filme ilham kaynağı olmuştur. Bu, eserin evrensel bir yapıt olarak kabul edilmesine ve dünya edebiyatının zenginliğine katkıda bulunmasına neden olmuştur.

Binbir Gece Masallarındaki bazı karakterler bu eserde de bulunmaktadır ve Mahfûz bu kişiliklerden yola çıkarak bir roman yazmak istemiştir. *Binbir Gece Masallarındaki* Şehrazâd, Sindbad, Şehriyâr, Dendân ve Dünyâzâd gibi isimler söz konusu eserde de geçmektedir ve her bölümde farklı bir kişilikten yola çıkarak öyküleme yapılmıştır. Zengin bir hayal ürünü olan roman, *Binbir Gece Masallarındaki* kişilerin karakteristik özelliklerini içermektedir. Her iki yapıt da hikâyelerin iç içe geçtiği ana bir hikâye etrafından çıkmaktadır. *Leyâlî Elf Leyle*'nin orijinal Arapça basımı 1979 yılında basılmış olup 302 sayfadır. Arapçadan Türkçe'ye *Binbirinci Gecedin Sonra* adıyla 2002 yılında Sait Aykut tarafından çevrilmiştir. İngilizce'ye ise *Arabian Nights and Days* ismiyle 1995 yılında Denys Johnson-Davies tarafından çevrilmiştir. Mahfûz, tarihi ve kültürel miras olarak gördüğü

22 Süleyman Tülücü, "Binbir Gece Masalları Üzerine (Seçilmiş Bir Bibliyografya İle)", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (Haziran 2005), 5.

Binbir Gece Masallarını kendi üslubuyla yeniden yazmak istemiştir. Kitap, adeta yetişkinlere yönelik yazılmış masalsı bir roman gibidir. Zaman ve mekân olgusunun üzerinde didaktik ve tasavvufi öğretiler yer almaktadır. Eser, kısmen birbiriyle bağlantılı bölümlerden oluşmaktadır. Her bir bölümde bir kişinin yaşadığı olaylardan yola çıkılarak oluşturulmuş kısadan hisseler bulunmaktadır. Mahfûz'un sufi kişiliğinin ön plana çıktığı eserde kültürel ve dini motifler sıklıkla yer almaktadır. Kurguda birçok İslami değerler ve cümlelerin arasına gizlenmiş sufi imgeler bulunmaktadır. Roman, on yedi özel ismi taşıyan başlıklardan meydana gelmektedir. Her ne kadar farklı isimleri taşıyan başlıklar olsa da bölümlerin hepsi birbiriyle kısmen bağlantılıdır. Her bir hikâye diğerlerinden bağımsız gibi görünse de hepsi bir bütünün parçalarını oluşturmaktadır. Romanda ön plana çıkan kişiler ise Şehriyâr, Şehrâzâd, Sindbâd, Şeyh Abdullah el-Belhî, San'an Cemâlî, Vezir Dendân, Camasa Bûltî, Hamal, Mezatçı Sahlûl Usta, Attâr İbrahim Efendi, Nûreddin, Dünyâzâd, Kumkam, Sencâm, Berber Acar, Enîsü'l-Celis, Kûtul'l-Kulûb, Benli Alâeddin ve Ayakkabıcı Ma'rûf karakterleridir. Roman, *Binbir Gece Masallarının* ana temasını anlatarak başlamakta sonra yazarın üslubuna göre şekillenmekte ve çeşitli hikâyelerle devam etmektedir. Yazar, hikâyeleri anlatırken aslında insanın karşılaştığı durumlar karşısındaki tutum ve davranışlarıyla meydana gelen sonuçları betimlemektedir. Romanı özetleyecek olursak şunları aktarmak yerinde olacaktır: Sultan Şehriyâr, karısının kendisini aldattığını öğrendikten sonra kadınlara olan tüm güvenini kaybetmiştir. Tüm kadınları sadakatsiz gördüğü için, karısını öldürttüktan sonra her gece yeni bir cariyeye almaya ve sabaha karşı bu cariyeleri öldürtmeye başlar. Sultan Şehriyâr, bir gece Veziri Dendân'ın kızı Şehrâzâd'ın yanına gelip geceyi onunla geçirmesini ister. Şehrâzâd, Sultan Şehriyâr'ın yanına gider ve bütün gece onu oyalamak için masal anlatır. Şehrâzâd'ın anlattığı masallar, Sultan Şehriyâr'ın kalbini yumuşatır ve ona yeni bir bakış açısı kazandırır. Hikâyelerin içerdiği ahlâki mesajlar, Şehriyâr'ın kendisine olan güvensizliğini ve kadınlara olan önyargısını aşmasına yardımcı olur. Sultan Şehriyâr, Şehrâzâd'a âşık olur ve onunla evlenmek ister. Şehrâzâd her ne kadar Sultan katil olduğu için onunla evlenmek istemese de evlenmek zorunda kalır. Şehrâzâd'ın anlattığı hikâyelerden ahlâki ve tasavvufi öğretiler çıkararak Sultan Şehriyâr'ın dünyaya olan bakış açısı değişir ve olumlu yönde etkilenir. Romanın sonunda Sultan Şehriyâr, tahtını ve

sahip olduğu her şeyi geride bırakarak yaptıklarına tövbe edip kendini bulma amacıyla uzun bir manevi yolculuğa çıkar. Hikâyelerde nefsinin peşinden giden bir grup insan anlatılır. Bazıları nefislerinin esiri olarak canından olur bazıları nefesine galip gelerek zor durumlardan kurtulur. Nefis mücadelesi veren bu insanlara yol gösteren bir karakter olan dergâh şeyhi Abdullah el-Belhî, ilmi ve hikmetiyle kimine rehber olur kimine ise pek bir faydası dokunmaz. Şehirdeki esnaftan biri olarak toplumun içinde yaşayan Mezatçı Sahlûl Usta ise Azrâil'in bölgedeki temsilci meleği olarak yaşar ve vadesi dolan insanların canını almakla yükümlüdür. Melek olan Mezatçı Sahlûl Usta'nın görevi insanlara ihtiyacı olduğunda doğru yolu göstermek ve ölmesi gereken biri olduğunda onun canını almaktır. Bu iki kişi tasavvufun temsilcileri olarak romanda yer almaktadır.

Roman, San'an Cemâlî'nin hikâyesiyle başlamaktadır. Şehrin önde gelen tacirlerinden olan San'an Cemâlî'ye bir gün Kumkam adında bir cin musallat olur. Kumkam adlı bu cin kötü cinlerdendir, amacı insanları günaha ve kötü amellere yönlendirmektir. San'an Cemâlî'yi Semtin emiri olan Ali Es-Selûlî'yi öldürmeye zorlayan cin Kumkam istediğini elde eder ve San'an Cemâlî, emiri öldürür. Çok geçmeden güvenlik güçleri tarafından yakalanan San'an Cemâlî idam edilir. Emniyet amiri Camasa Bûltî, bu cinayetinin nedenini soruşturmak için görevlendirilir. Fakat aynı cin ona da musallat olur ve yine Camasa Bûltî'den yeni emir olan Halîl Hemedânî'yi öldürmesini ister. Cinin tehditleri karşısında çaresiz kalan ve ondan korkan Camasa Bûltî, emiri öldürür. Bunun üzerine o da idam edilir. Ancak bu esnada Allah'ın takdiriyle bir mucize gerçekleşir ve Camasa Bûltî, başka bir bedende başka bir yüzle yeniden hayat bulur. Artık sadece Allah yolunda çalışan, insanları hayra teşvik eden bir kişilik haline gelmiştir. Tasavvufî öğretilere ilham yoluyla sahip olmuştur, insanların eylemlerini önceden tahmin edebilen ve onları uyaraabilen rûhânî bir şahıstır. Hayatını aynı semtte Hamal Abdullah adıyla devam ettirmekte ve hamallık mesleğiyle hayatını kazanmaktadır. Tüm hikâyelerde yer alan ve aslında melek olan Mezatçı Sahlûl Usta, Şeyh Abdullah el-Belhî ve öldükten sonra başka bedende Hamal Abdullah adıyla hayat bulan Camasa Bûltî şahsiyetleri insanüstü rûhânîyete ve özelliklere sahip kişiler olarak tasavvufî öğretileri dile getirmektedir. Özellikle Şeyh Abdullah el-Belhî üzerinden ahlaki ve dini değerleri romana yerleştiren yazarın tasavvufa ve hayata dair görüşlerine ulaşmak mümkün olmaktadır.

Şeyh Abdullah el-Belhî bir mürîdine şunları aktarmaktadır:

*Sen şarabı tatmadan önce kadehi kusurlardan ve kirlerden temizlemelisin.*²³

Tasavvuf düşüncesinde, insanın manevi yolculuğu temiz ve arınmış bir kalple başlar. Bu nedenle, bu cümlede bahsi geçen kadehin kusursuz ve temiz olması, insanın manevi yolculuğu için önemli bir gösterge olarak kullanılır. Şarap, tasavvuf geleneğinde insanın ruhani dünyasını temsil eder. İnsan, şarabı tatmadan önce, yani ruhani dünyayı keşfetmeden önce kadehi, yani kalbini, kusurlardan ve kirlerden temizlemelidir. Kusurlar ve kirler, insanın kalbindeki negatif duyguları, düşünceleri ve davranışları ifade eder. Kalp, insanın manevi yolculuğunda en önemli organdır ve temizlenmesi, arınması insanın manevi gelişimi için önemlidir. Bu nedenle, insanın şarabı tatmadan önce kadehi temizlemesi, yani kalbini arındırması gerektiği ifade edilir. İnsan, ancak kalbi temizleyerek ruhani dünyayı keşfetmeye hazır hale gelebilir. İşte o zaman insan, şarabı yani ruhani dünyayı keşfetmeye hazır olacaktır. Mahfûz, bu ifadeyle insanın manevi yolculuğu için kalbin temizlenmesinin ne kadar önemli olduğunu vurgulamakta ve insanın manevi gelişimine katkı sağlayacak bir tavsiye sunmaktadır.

Başka bir bölümde Şeyh mürîdine şöyle bir tavsiye vermektedir:

*Biz ehil olup da yolunu kaybedenlere yolu göstermek durumundayız.*²⁴

Mahfûz'un tasavvuf görüşüne göre kimileri manevi yolda ilerlemekte zorlanabilir ve doğru yolu bulamayanlara yardım etmek gerekmektedir. Tasavvuf öğretisi, herkesin zaman zaman bu tür zorluklarla karşılaşabileceğini kabul eder ve bu durumları normal bir aşama olarak görür. Ancak burada vurgulanan önemli nokta, deneyimli kişilerin, yolunu kaybedenlere rehberlik etme sorumluluğunu üstlenmeleridir. Bu rehberlik, manevi gelişimi teşvik etmek ve içsel yolculuğun doğru yönünü bulmalarına yardımcı olmak amacıyla yapılır. Tasavvuf, insanların Allah'a yaklaşmak ve O'na ulaşmak için çaba sarf etmelerini öğütler. Ancak bu yolculukta bazı insanlar, yanlış yollara sapabilir veya kaybolabilirler. Tasavvuf yolunda, "ehil" olarak nitelendirilen kişiler, manevi tecrübe ve bilgileriyle

23 Necîb Mahfûz, *Leyâlî Elf Leyle* (Kahire: Hindawi, 1979), 220.

24 Mahfûz, *Leyâlî Elf Leyle*, 216.

diğer insanlara hak yolu göstermeye çalışırlar. Ehil kişiler, kendi manevi yolculuklarında elde ettikleri deneyimleri ve bilgileri, başkalarıyla paylaşarak onların da doğru yolu bulmalarına yardımcı olurlar. Yazar bu ifadeyle tasavvufun insanlara yardım etme ve onların manevi gelişimine katkıda bulunma anlayışını yansıtmaktadır.

Başka bir bölümde Sencâm ve Kumkam adlı iki cin arasında şöyle bir diyalog geçmektedir:

*İlahi inayetin gölgesi altında zaman ne güzel geçiyor.
Kutsal sükûnet bir yere hâkim olunca orada çiçeklerin fısıldayışını duyarsın. Onlar Allah'ı zikrederler.
İnsan, zaman ve mekân nimetinin farkına varıp tam anlamıyla ifade etse ne kaybeder?²⁵*

"İlahi inayetin gölgesi altında zamanın güzel geçmesi" ifadesiyle yazar, Allah'ın lütfu ve merhameti altında yaşayanların yaşamının ne kadar güzel ve anlamlı olduğunu ifade eder. Bu cümle, maneviyatın ve ilâhi varlığın insan hayatına kattığı değeri yansıtır.

Tasavvufta zikir, önemli bir unsur olarak kabul edilmektedir. Zikir, kelime anlamı olarak bir şeyi zihinde tutmak, hatırlamak, adını anmak ve çağrıda bulunmak gibi anlamlara gelir. Tasavvuf felsefesinde ise, zikir kavramı salikin sözlerini gözden geçirmek, çaba sarf etmek, hatırlamak, onur ve şükür halinde olmak gibi anlamlarda kullanılmaktadır.²⁶ Zikir, kalben Allah'ı anmak suretiyle ruhu gafletten kurtarmak ve arındırmak için yapılır. Gerçek mümin şükreden insandır. İnsan, varlıkları ve nimetleri doğru bir şekilde algılamaya çalışırken yaşamı şükür sevinciyle aydınlanır. Ömrünü şükür ve teslimiyet arasında sürdürürken hayatın yönü doğru bir şekilde belirlenir. Tevekkülle birlikte kişi manevi huzur ve mutluluğa erişir. Mahfûz, kutsal sükûnetin hâkim olduğu ve kalp gözünün açık olduğu bir kişinin çiçeklerin fısıltısını dahi duyabileceğini iletmektedir. Bu sükûnet ortamında çiçeklerin fısıldaması, tasavvuf düşüncesinde Allah'ın zikri olarak kabul edilir. Çiçeklerin fısıldaması, yani doğanın sesi, Allah'ın yaratışındaki güzelliği hatırlatır ve insanları O'nun büyüklüğüne hayran bırakır. Ayrıca, doğadaki tüm varlıkların Allah'ı anmak ve yaratıcısını

25 Mahfûz, *Leyâlî Elf Leyle*, 101.

26 Mehmet Özgen, "Tasavvuf Felsefesinde Zikir Kavramı", *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1/2 (2015), 215-227.

övmek için bir tür ibadet yaptığını anlatır. İnsanın kendisine verilen bu nimetlerin farkına vararak şükretmesi gerekir. Bu nimetlerin yerinde ve doğru bir şekilde kullanılması şükürün belirtisi iken bunların suiistimal edilmesi ise şükürsüzlük durumudur. Farkındalık ve şükür eksikliği durumunda insan, manevi mevcudiyetten eksik kalır. Mahfûz'un tasavvuf düşüncesinde, manevi bir yolculuğun en önemli özelliklerinden biri, insanların Allah'ın yaratışındaki güzelliği görebilmesi ve O'nun her şeydeki varlığının farkında olması ve bunu hissedebilmesidir. Nitekim son cümlesinde yazar, insanın zaman ve mekân nimetinin farkında olup tam anlamıyla bundan istifade etmesinin önemi üzerinde durur. İnsanların zaman ve mekânın nimetlerini değerlendirmeleri gerektiğini ve bu nimetleri kullanarak daha iyi bir yaşam sürdürebileceklerini vurgular.

Bir başka bölümde Şeyh Abdullah el-Belhî şunları iletmektedir:

Üç çeşit öğrenci tanıdım. Bir grup prensipleri öğrenir ve yeryüzünde çalışıp çabalarlar. Bir grup ilimde ilerler ve büyük sorumluluklar yüklenirler. Bir grup ise aşk makamına varıncaya kadar seyr ü sülûke devam ederler ama onlar çok azdır!²⁷

Mahfûz, tasavvuf yolunda ilerleyenleri üç kısma ayırmaktadır. Ona göre ilk grup, tasavvufun ilkelerini öğrenir, benimser ve günlük hayatına, işine ve hayatına devam ederler. İkinci grup ona göre, tasavvufta büyük yol kat eder, tasavvufun bazı hakikatlerine ulaşır ve Allah katında önemli bir konuma gelir. Aynı zamanda insanlar arasında da fark edilen ve etkin bir şahsiyet konumunda yer alır. Üçüncü ve son grup ise tasavvuf yolunda bir sona ulaşmadan devam ederler, işte bu grup Allah yolunda ilerleyen ve Allah aşkını buluna kadar tasavvuf yolunda emek veren kişilerdir. Onlar Allah için birçok dünyalık davranışı bırakan ve tasavvufun en üst mertebesine ulaşmayı başaran kimselerdir. Ancak bu grubun çok az ferdi bulunmakta ve bu yol herkese nasip olmamaktadır.

Tasavvuf öğretisinde, ruhsal büyüme ve Allah'a yakınlaşma sürecini tanımlamak için çeşitli mertebeler veya evreler belirtilir. Bu mertebeler, tasavvufi öğretiye göre müridin veya öğrencinin manevi ilerlemesini temsil etmektedir. Her bir mertebe, daha yüksek bir ruhsal bilince ve yakınlaşmaya yol açmaktadır. Mahfûz'a göre de tasavvufun mertebeleri bulunmaktadır. Bu mertebelerin en üst seviyesi yegâne meşguliyyetin Allah

²⁷ Mahfûz, *Leyâli Elf Leyle*, 77.

olduğu mertebedir. Bu mertebeye göre tüm sevginin verilmesi gereken tek yer Allah'ın huzurudur. İşte o zaman insan, mürşidi kâmil özelliklerine sahip olarak hakikate ve marifete erişebilir, insanları irşâd etme yetkisine sahip olup Allah'ın muhabbeti ve rahmetine kavuşabilmektedir.²⁸ Mahfuz, tasavvufun mertebeleriyle ilgili şunları dile getirmektedir:

"Tevbe, ebedi anlamlardan uzak her şeyden kaçınarak sadece Allah'a yönelmek anlamına gelmektedir. Mücadele ise bilim, sanat ve iyilik gibi yararlı faaliyetleri gerçekleştirmeyi engelleyen benlik hevesleriyle mücadele etmeyi ifade etmektedir. Uzlet, güç ve kudret sahibi kişilerin insanlardan uzaklaşp yalnız kalarak hayırlı işler yapabilmeye fırsatı elde etmelerini ifade etmektedir. Takva, Allah'ın yolundan sapmaya neden olabilecek her şeyden kaçınmayı içermektedir. Vera, herhangi bir şüpheye yer vermeyen kesin bir inancı ifade etmektedir. Zühhd ise başkalarına zarar verebilecek bencilik ve menfaatçilikten kaçınarak sadece masumların medeniyet mirasından yararlanmasını sağlamayı amaçlamaktadır. Sukut, Allah ile yakın bir ilişki içinde olmayı ifade ederken, açlık ise midenin boş olmasından ziyade ruhsal dünyaya yönelme anlamına gelmektedir. Hürriyet, kişinin sadece Allah'ın buyruklarına bağlı hareket ederek dünyevi kaygılardan arınması anlamına gelmektedir; bencilik ve maddi kazanç hırsı da bu kaygılar arasında yer almaktadır."²⁹

Tasavvuf mertebelerinden üst bir mertebe olan hayret makamı Mahfuz'un romanda yer verdiği bir merhaledir. Hayret makamı, vecd halinde ortaya çıkar. Kişinin, kalbine ilham edilen tecelliler karşısında düşünme ve muhakeme yeteneğinin azalması hali ile birlikte kendinden geçtiği, gece ve gündüzü dahi birbirinden ayırt edemediği bir durumdur.³⁰ Bu vaziyetteki bir kişi, muhakemesini kullanamayan adeta meczûb biri gibi olmaktadır. Kişi, karşılaştığı güzellik karşısında şaşkına döner ve bu şaşkınlık, güzelliğin karşı konulamaz cazibesine kapılır ve kendini manevi bir sarhoşluk halinde bulur. Bu yüksek makamdaki sufi, kâinattaki zıtların birliğini görür, idrak ettiği bu derin hakikat onu hayrete düşürür. Bu halde akıl geri planda kalır ve kişinin kurtuluşunun anahtarı daima

28 Mehmet Şirin Ayış, "Nefis Mertebelerinin Psikolojideki Karşılıkları Üzerine Bir Değerlendirme: Robert Frager Örneği", *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7/14 (2019), 553.

29 Muhammedi, "Mahfuz'un Sufiliği ve Midak Sokağı'ndaki Sufi İmgeleri", 307-318.

30 Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1995), "hayret makamı", 74.

akıldan üstün tutulan gönüldür. Sufi, gönlü aracılığıyla her tecellide Allah'ı bilerek ilâhi marifet denizinde kendini bulur. Romanda Sultan Şehriyâr, veziri Dendân ile birlikte gece yolculuğu yaparken doğadaki gerçeklerin aklını zorladığını gördüğü, gönlünü coşturan ve insanı hayrete düşüren varlıkları idrak ettiğinde vezirine şunu söylemektedir:

*Peşpeşe naralar duyuyorum ama hayret makamında başım dönüyor.*³¹

Mahfûz, Sultan Şehriyâr'ın manevi durumuyla ilgili okuyucuya tasavvufi sembollerini kullanarak mesaj vermek istemiş olabilir. Çünkü Sultan Şehriyâr yaşadığı büyük değişimlerden sonra artık sahip olduğu tüm maddi varlıkların ötesine geçerek manevi hazza ve ruh dinginliğine önem vermektedir. Geceleri veziri ile ülkesinde gezintilere çıkarak ahalinin ahvalini sorgular ve yardıma ihtiyacı olanlara bizzat kendisi koşar. Aynı zamanda doğadaki zıtlıkları görmekle kalmaz durup temaşa eder. İnsan olmanın hakikatini, var oluşun anlamını sorgular. Tasavvufi düşünceye göre insanlar manevi yolculuklarında farklı yollara sahiptir. Yazar, bununla ilgili şöyle bir ifadeye başvurmaktadır:

*Yol başlangıçta tektir; sonra kaçınılmaz bir şekilde ikiye ayrılır. Biri aşk ve fena mertebesine diğeri cihada gider. Fena ehli kendilerini arındırmakla uğraşır, cihat ehli ise başka insanları da arındırmak için uğraşır.*³²

Tasavvufi inanışa göre, fenâ makamı nesnelere, Allah'ın dışındaki her şeyin kişinin gözünden silinmesi hâlidir. Bu aşamada, insanın ego ve nefsiyle mücadele ederek, iç dünyasındaki olumsuzlukları gidermesi ve manevi olgunluğa ulaşması hedeflenir.³³ Cihat ehli ise, manevi yolculuklarında ilerleyen kişilerdir. Bu kişiler, hem kendi iç dünyalarında kendilerini arındırmaya çalışırlar, hem de başkalarının da manevi yolda ilerlemelerine yardımcı olmak için uğraşırlar. Bu nedenle, cihat ehli, toplumda liderlik yapabilen, başkalarını etkileyebilen ve insanların manevi gelişimlerine katkıda bulunabilen kişilerdir. Mahfûz'a göre kendi nefsiyle mücadele ederek arınan kişi, ardından başkalarının da arınması için çaba sarf eder. Bu çaba genellikle örnek olmak, nasihat etmek,

31 Mahfûz, *Leyâlî Elf Leyle*, 207.

32 Mahfûz, *Leyâlî Elf Leyle*, 218.

33 Esmâ Öztürk, "Ahmed Yesevî ve Ahmed Avni Konuk'un Düşünce Dünyasında Fenâ-Bekâ Kavramları – Karşılaştırmalı Bir İnceleme", *Kırkkale İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 2/4 (Aralık 2017), 41-54.

rehberlik etmek, dua etmek ve hizmet etmek gibi yollarla gerçekleştirilebilir. İnsanları doğru yola çekmek için sadece sözlü nasihatler her zaman yeterli olmayabilir. Örnek davranışlar sergilemek, güzel ahlaklı olmak ve iyilik yapmak da son derece önemlidir. İnsanları doğru yola çekmek için öncelikle kişinin kendi ruhunu arındırması gerekir. Bu yüzden kalbini arındıran ve tamamen Allah'a yönelen ve ardından diğer insanların arınması ve Allah'ın yoluna yönelmesi için çalışan kişi sadece kendi nefsi için çalışan kişiden daha üstündür.

Mahfûz, bir başka diyalogda yine tasavvufa gönderme yapar:

Şeyh Abdullah el-Belhî:

Beni ilk defa ziyaret ediyorsun, neler hissediyorsun?

Alâeddin:

Sizi doğduğumdan beri tanıyaymışım diyorum.

Şeyh Abdullah el-Belhî:

Her birimizin ayrı bir babası daha vardır. İçimizdeki said olan onu keşfedendir.³⁴

Sevgi, saygı ve fedakârlık gibi esaslar üzerine kurulan baba ve evlat ilişkisi, dini önderler ve inananları arasında ilişkiler için bir örnek teşkil etmiştir. Inananların dini önderlere baba ve annelerine gösterdikleri gibi saygı ve hürmet göstermeleri, saygısızlık göstermekten kaçınmaları gerektiğine inanılmıştır. 10. yüzyıldan itibaren çeşitli nedenlerle bazı sufilerin "bab" veya "baba" unvanıyla anılmaya başlandığı görülmektedir. Baba unvanıyla bilinen birçok şeyh, derviş ve mutasavvif bulunmaktadır. Baba tabiri tasavvuf çevrelerinde kullanılagelen bir unvandır.³⁵ Örneğin Somuncu Baba, Terzi Baba, Oruç Baba ve Telli Baba günlük hayatta sıkça duyduğumuz mürşitlerden bazılarıdır. Saîd sözcüğü ise mutlu, huzurlu, mübarek aynı zamanda ahirette Allah katında makbul olan kişi anlamına gelmektedir. Tasavvufi olarak anlamı ise insanın anlam arayışında ruhi önderini bularak mutlu olması, saadete erişmesi, îmân ederek iyi ameller işlemesi sayesinde âhirette mutlu olacak bir mümin şeklinde karşımıza çıkmaktadır.³⁶

34 Mahfûz, *Leyâlî Elf Leyle*, 215.

35 Uludağ, "baba", 74.

36 Mustafa Akçay, "Saîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), 35/ 543.

Mahfûz, bu tasavvufi imgeleri ustalıklı romanına yerleştirmiş ve insan hayatını betimlemiştir. Vurgulamak istediği ana temalardan biri ilâhi aşktır. Ona göre ilâhi aşk bazı bedeller ister. Aşk, Allah'ı gönülden isteyecek arama yoluna çıkan her engeli aşarak ona ulaşmaya çalışmayı, ulaştığında ise ona tutkuyla bağlanmayı gerektirir. İlahi aşk ancak yaşanarak ulaşılabilir. Ona ulaşmak için kişinin kendi içine yönelmesi aslında onu içinde araması bu yol boyunca da ona yol gösterecek rehberleri bulması kişinin çabasına bağlıdır. Mahfûz'a göre hayat aslında arayışlardan ibarettir. Kendisi de her zaman arayış içindedir ve hayatı anlamlandırmaya çalışmaktadır. Yazar, *Leyâlî Elf Leyle* romanında hayatın amacını kendi görüşüne göre özetlemektedir. Kâinattaki düzende her şey birbirinden etkilenir. Kâmil insan olma amacıyla yola çıkan kişi bu düzende kendi yolunda ilerlerken önüne çeşitli kapılar açılır. Bu kapılara anlam verme kabiliyeti onun maneviyatını etkiler. Zaman böyle akıp giderken kişi gayreti ve gönlünce karşılığını alır. Fakat asıl gaye insanın iyi ameller işleyerek sonsuz mutluluğa erişmesi olmalıdır.

Romanda Şeyh Abdullah el-Belhî adeta İslam, tevhîd ve îmânı sembolize etmektedir. Mahfûz, romanda tasavvufun temel hedeflerinden olan kâmil insan izleğinin üzerinde durmaktadır. Kamil insanın nasıl olması ve o noktaya varması için neler yapması gerektiğini dile getirmektedir. Mahfûz'a göre kâmil insanın asıl amacı Allah'a ulaşmaktır. Bu hedef yolunda da çeşitli ahlaki metotlar kullanmaktadır. Bazı kahramanlar hatalarının farkına vararak olgunlaşma sürecini tamamlayarak ilâhi aşkla yükselirken bazıları süreci tamamlayamadan ölür veya kötü sonlarla karşılaşır. Romanda yine şeyhin ağzından rehberliğe ihtiyaç duyan Alâeddin için şu sözler çıkar:

Gerçek bir mümin olmak için İslam'ı yeniden kabul etmen gerekir. İmanın tamamlanınca istersen yeniden yola başlarsın. Sözlerle yolun zorluğunu basit göstermem. İlahi mağfiretin ışığı ancak ehline parıldar. Kuşkusuz, Allah sana bunu teklif etmemiş seni bununla yükümlü kılmamıştır. Herkes himmeti kadardır. Kim ki mutluluğunu Hak dışında bulursa onun mutluluğu kederle bulanır. Kim ki rabbinin hizmetiyle oyalanmazsa geriye hüznle oyalanması kalır. Onun zâtı dışında her şey fanidir. Kim ki fanilerle sevinirse onu kaybettiğinde hüzne gömülecektir.

Necib Mahfûz'un Sufî Kişiliği ve "Leyâlî Elf Leyle" Adlı Romanındaki Tasavvufî Yansımalar

*Ona kul olma dışında her şey boştur. Dünyadaki hüznün ve bunalımın hepsinin kaynağı Allah dışındaki şeylere bakmaktır.*³⁷

Mahfûz, bu sözleriyle î mânâ ve takvaya işaret etmektedir. Kalbi Allah'a teslim eden insan î mânânını tamamlamış olur. Yaşamını Allah'ın kanunlarına göre düzenler, dünyalık sevinçlerden vazgeçerse ancak o zaman takva sahiplerinden olabilir. Hikâyede arayış içerisinde olan Alâeddin'e sözleriyle yön veren Şeyh Abdullah el-Belhî aracılığıyla benlik ve nefis yönüne dikkat çeken yazar tasavvufta kul olmanın inceliklerine dikkat çekmektedir. Mahfûz, tasavvufî düşünce sisteminin gelişmesiyle ilgili şunları belirtmektedir: "İlk etapta, tasavvufu yüce bir mistik edebiyat olarak düşündüm; ancak daha sonra, etkilendim. Bu etkiyle birlikte, hayattan kopmadım ve kendimi uzlete çekmedim. Tam tersine, hayatın içinde kaldım ve mistik eğitimimi, hayatla, insanlarla ve işimle olan ilişkilerimi geliştirmek için bir fırsat olarak gördüm."³⁸ Onun tasavvuf görüşü, insandan ve yaşamdan uzaklaşarak uzlete çekilmek değil, Allah'ı içinde arayarak aynı zamanda hayata ve insanlara yakın olarak yaşamaktır. Mahfûz, kendisini dünyadan soyutladığı bir yaşam biçimi istemez, o tam aksine dünyadaki varlıklara yakın olarak onlara bakmak ve onları temaşa etmek ister. Böylelikle içinde, kalbiyle vahdeti idrak ederek yaşar. Gördükleriyle tefekkür eder ve ibadetini yaparak ilâhî aşka ulaşmaya çalışır.

Şeyh Abdullah el-Belhî, dergâhına herkesi kabul etmediğini ve çalışan insanlara saygısının olduğunu sıklıkla dile getirmektedir. Mahfûz, dergâh ehlinin hayatını sadece ibadet ve tefekkür ederek geçirmesini doğru bulmamaktadır. İbadetle birlikte yaşamını idame ettirebilmeleri için çalışmalar gerektiğini vurgulamakta ve Şeyh Abdullah el-Belhî aracılığıyla görüşlerini dile getirmektedir. Mahfûz, emek veren kişiyle emek vermeyen kişinin aynı olmadığını ve herkesin kendi çabası ve gayreti oranında geçimini ve manevi gelişimini sağlayabileceğini düşünmektedir. Bu nedenle, tasavvufî düşüncede bireysel çaba ve gayret çok önemlidir ve herkesin kendi kapasitesi dâhilinde manevi yolda ilerlemesi gerekmektedir. Bu konuyla ilgili Şeyh Abdullah el-Belhî şunları söylemektedir:

*Herkes gayreti kadar verilir.*³⁹

³⁷ Mahfûz, *Leyâlî Elf Leyle*, 216.

³⁸ Muhammedi, "Mahfuz'un Sufiliği ve Midak Sokağı'ndaki Sufi İmgeleri", 307-318.

³⁹ Mahfûz, *Leyâlî Elf Leyle*, 77.

Her şeyhin bir yolu vardır. Ben ise yalnızca çalışanları kabul ederim.⁴⁰

Nûreddin ve Dünyâzâd hikâyesinde yer alan Nûreddin karakteri, babası hasta olduğu için okula devam etmekte zorlanmaktadır. Durumunu anlattığında Şeyh Abdullah el-Belhî şöyle yanıt verir:

*Babam hasta, dükkânda onun yerine çalışmam gerekiyor.
Zaten ilim halkama boşta gezen, çalışmayanı almam.⁴¹*

İnsan-ı kâmil, nefsinin arındırmış, Allah'a yakın bir ilişki kurabilen ve topluma faydalı bir bireydir. Dolayısıyla, çalışmayan veya faydasız bir kişi, bu hedeflere ulaşmada engel teşkil edebilir ve bu da Mahfûz'un tasavvufî bakış açısına göre manevi bir eksiklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Mahfûz, aynı zamanda Şeyh Abdullah el-Belhî dersleriyle siyasi istikrar-sızlıkları ve idarecilere olan eleştirilerini şöyle dile getirir:

*Şeytanların dostlarından olma.
Genç istekle cevap verir:
Şeytanların dostları kimlerdir?
Şeyh cevap verir:
Bilgisiz hükümdar, iffetsiz âlim, tevekkülsüz fakir. Dünyanın bozulmasının sebebi bunların bozulmasındadır.⁴²*

Yine Şeyh Abdullah el-Belhî müridine şunları iletir:

*Âlimler gaflet yüzünden bozulur, hükümdarlar zulümden bozulur,
fakirler de ikiyüzlü olmaktan bozulur.⁴³*

Mahfûz, bu ifadeleriyle romanı yazdığı dönemdeki modernleşme sürecinin getirdiği bunalımlara ve Mısır halkının yaşadığı sosyal, siyasi buhranlara dikkat çekmek istemiş olabilir. Nitekim Mahfûz'un en tanınmış eserleri arasında toplumcu gerçekçi romanları bulunmaktadır.⁴⁴ Eserlerinde özellikle 1952 yılında Cemal Abdünnâsır liderliğinde gerçekleşen askeri darbe sonrasında yaşanan sosyal bunalımlar dolaylı olarak ele alınır. Yaşanan tüm sıkıntılar şüphesiz ülkedeki yöneticilere, âlimlere ve halka etki etmiştir. Mahfûz'un, vatandaşların manevi dünyasını etkileyen olaylara tasavvufî simgelerle gönderme yapmayı tercih etmesi

40 Mahfûz, *Leyâlî Elf Leyle*, 217.

41 Mahfûz, *Leyâlî Elf Leyle*, 111.

42 Mahfûz, *Leyâlî Elf Leyle*, 212.

43 Mahfûz, *Leyâlî Elf Leyle*, 212.

44 Esat Ayyıldız, "Necîb Mahfûz'un Hân el-Halîli Adlı Romanındaki Psikanalitik Yaklaşımlar", *Filoloji Alanında Yeni Ufuklar*, ed. Mehmet Cem Odacıoğlu (Ankara: Gece Kitaplığı, 2019), 77-99.

olasıdır. Bu konuyla ilgili suda yaşayan cin ve meczûb bir kişi arasında şu ifadeler geçmektedir:

Biz su memleketinde, utanmayı idareci olmanın on şartı arasında sayarız.

Utanmaz idarecilerin yönettiği halka yazık!⁴⁵

Mahfûz'a göre Allah'a yakın olmak aynı zamanda ibadetleri kararlı bir şekilde sürdürmek, tevhit inancının gereği olarak Allah'a yönelmek, dünya hayatının geçici ve aldatıcı süslerinden yüz çevirmek, toplumda kabul gören zevk, mal ve ün gibi dünyevi değerlerden uzaklaşmak ve ibadet etmektir. Çünkü halis bir niyet ve samimiyetle yapılan ibadet kulun Allah ile arasındaki perdelerin kalktığı ve Yaratıcıyla en yakın olduğu vakitlerdir. Mahfûz'un tasavvuf anlayışında güzel ahlak; ibadet etmek, mücadele ile nefsi kontrol altına almak ve insanı maneviyattan alıkoyan her şeyden uzak olmaktır. İbadet olgusu romanda bağlama uygun yerlerde vurgulanmakta, dergâh ehlinin ibadetiyle ilgili bilgiler verilmektedir:

Bana gereken ibadet ve takvadır.⁴⁶

Bizde namaz, çok derin bir halde eda edilir. Vücutuna kor ateş değdirilse hissetmez insan.⁴⁷

Biz rahman ve rahim olan Allah için rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla namaz kılıyoruz.⁴⁸

Kişinin ruhu yaptığı ibadetler ile saflaşır. Mahfûz, bu ifadeleriyle ibadetin önemini vurgulamıştır, ancak ilâhi aşkı gönlünde hissetmeden, kalbiyle tefekkür halinde olmayan aynı zamanda kalbini temiz tutmayı sadece ibadet ederek yaşamını sürdürenler için de şöyle demiştir:

Allah, kullarının kalbine baktı ve kimilerinin ilâhi marifeti taşıyamayacak olduğunu gördü, onları ibadetle meşgul etti.⁴⁹

Mahfûz, bu ifadeyle hikmetli ve merhametli bir ilâhi planın varlığını vurgulamaktadır. Tasavvufi inanışa göre, insanların farklı ruhsal kapasiteleri vardır ve herkesin ilâhi marifeti anlama ve kabul etme kapasitesi aynı değildir. Bu nedenle, Allah bazı kullarının ilâhi mârifeti taşıyamayacağını

45 Mahfûz, *Leyâlî Elf Leyle*, 191.

46 Mahfûz, *Leyâlî Elf Leyle*, 111.

47 Mahfûz, *Leyâlî Elf Leyle*, 216.

48 Mahfûz, *Leyâlî Elf Leyle*, 220.

49 Mahfûz, *Leyâlî Elf Leyle*, 288.

görerek onları dünya işleriyle meşgul etmiştir. Ancak bu kulların Allah'a ulaşamayacakları veya manevi bir hayat yaşayamayacakları anlamına gelmez. Tam tersine, bu kulların dünya işleriyle meşgul olurken de Allah'ı anlayabilecekleri ve O'na yakınlaşabilecekleri inancı vardır. Bu nedenle, herkesin kendi kapasitesi ve koşulları dâhilinde Allah'a yakınlaşması ve manevi bir hayat yaşaması önemlidir.

Yine başka bir bölümde şöyle bir ifade geçmektedir:

Gerçek îmân, Anka kuşundan da nadirdir...⁵⁰

Tasavvuf düşüncesinde gerçek îmân, sadece dışsal bir inanç değil, aynı zamanda içsel bir deneyimdir. Gerçek îmânın sahibi, Allah'ın varlığına, birliğine ve yüceliğine ilişkin gerçek bir bilgiye sahiptir ve bu bilgi, kişinin kalbine derinlemesine nüfuz eder. Bu nedenle, gerçek îmân, sadece sözde bir îmân değil, derin bir içsel deneyimdir. Ancak, tasavvufi öğretilere göre, gerçek îmân nadir görülen bir şeydir. Çünkü gerçek îmân, kişinin kendini Allah'a bizzat yakın hissetmesi ve ona inanması gerektiği için, zor ve zahmetli bir süreci gerektirir. İmanın gerçek anlamını kavramak için, kişi nefsiyle mücadele etmeli, Allah'ın sevgisine ve rızasına yönelmelidir. Mahfûz, gerçek îmânın nadir görülen bir şey olduğunu düşünmektedir, îmânın gerçek anlamının sadece dışsal inançtan daha fazlası olduğunu vurgular. Bu yüzden yazar, nadir bulunan halis bir îmânı mitolojik bir kuş olan anka kuşuna benzetmektedir.

Mahfûz, îmân ve mantık ilişkisi üzerinde de durmuş, mantığın önemine şöyle vurgu yapmıştır:

Mantık her zaman îmândandır ve ebediyen de öyle olacaktır.⁵¹

Yazarın tasavvuf düşüncesine göre îmân ve mantık arasında yakın bir ilişki vardır. İman, kalbin inancıdır ve insanın manevi dünyasında önemli bir yere sahiptir. Mantık ise insanın akli ile ilgilidir ve düşünme yeteneğine dayanır. Mantık, insanın akıl yürütme yeteneğiyle ilgili olduğu için, insanın hayatındaki her türlü karar ve eylemin temelini oluşturur. İman ve mantık arasındaki ilişki, insanın hem kalbinin hem de aklının birlikte çalışmasıyla gerçekleşir. İman ve mantık birbirini tamamlayan unsurlardır. İman, insanın manevi dünyasındaki doğru yolu bulmasına

⁵⁰ Mahfûz, *Leyâlî Elf Leyle*, 249.

⁵¹ Mahfûz, *Leyâlî Elf Leyle*, 218.

yardımcı olurken, mantık ise bu yolu takip etmek için gerekli olan aklın kullanılmasını sağlar. İman ve mantık birbirini tamamlayarak insanın hem manevi hem de dünyevi hayatında doğru kararlar vermesine yardımcı olur. Ayrıca mantık insanın İlahi sırları anlamasına ve Allah'ın yaratışındaki güzellikleri keşfetmesine yardımcı olur. İman, insanın Allah'a olan inancını güçlendirirken, mantık ise bu inancın doğru anlaşılması ve kullanılması için gereklidir.

Sonuç

Müslümanlar arasında yaygınlaşan tasavvuf öğretileri edebiyat alanını da etkilemiştir. Edebiyat, her türlü güzellik, düşünce ve heyecanı dile getirmeyi amaçlayan bir sanattır ve tasavvuf inancı için de bir ifade aracı haline gelmiştir. Bu nedenle, tasavvufun felsefesi ve öğretileri, birçok Müslüman yazarın edebi eserlerine yansımıştır. Bu eserlerde, Allah'a duyulan sevgi ve saygı, insanın kendi iç dünyasındaki mücadelesi, manevi yolculuk, aşk ve tutku gibi tasavvufi kavramlar işlenmiştir. Bu sayede, edebiyat aracılığıyla tasavvufun mesajları ve öğretileri daha geniş kitlelere ulaşmıştır. Arap edebiyatında ise tasavvuf, özellikle roman türünde, derin bir etki yaratmıştır. Tasavvufun Arap romanları üzerindeki etkisi, Arap yazarların eserlerinde tasavvufi kavramların yoğun bir şekilde işlenmesiyle kendini gösterir. Bu kavramlar, Arap yazarların eserlerinde genellikle karakterlerin iç dünyalarını ve manevi yolculuklarını yansıtır. Tasavvufun Arap romanları üzerindeki etkisi, bazı Arap yazarların eserlerinde açık bir şekilde görülür.

Mısır edebiyatının en önemli yazarlarından olan Necîb Mahfûz'un "Leyâlî Elf Leyle" adlı romanında tasavvuf düşüncesi romanın önemli bir teması olarak yer almaktadır. Romanın başka bir önemli teması ise, insanın kendi iç dünyasındaki mücadelesidir. Bu tema, tasavvuf felsefesi ile uyumludur. Mahfûz, bu tema ile insanın iç dünyasındaki karanlık ve aydınlık arasındaki çekişmeyi ele almaktadır. Romandaki karakterler, bu mücadeleyi farklı şekillerde yaşamaktadır. Bazıları aydınlık tarafı seçerken, bazıları ise karanlık tarafı seçmektedir. Mahfûz'un özel hayatında kendini sorgulaması, yaşamı anlamlandırmaya çalışması ve tasavvufa olan yakınlığı eserde belirgin bir şekilde görülebilir. Romanda tasavvufi fikirleri, gelenekleri ve sembolleri işlemektedir. Romanlarında insanların manevi



gelişimleri, dini inançları ve arayışları önemli bir yer tutmaktadır. Mahfûz, düşüncelerini kendi yöntemiyle satır aralarına aktararak inandığı değerleri karakterlerinin yaşamlarına yerleştirerek anlatılarını daha zengin ve anlamlı hale getirmiştir. Aynı zamanda karakterlerinin davranışlarını ve tutumlarını tasavvufi düşüncelerle açıklamaktadır. Bu, okuyucuların karakterlerin düşüncelerini ve davranışlarını daha iyi anlamalarına yardımcı olmaktadır. Özellikle Şeyh Abdullah el-Belhî karakterinin dilinden açık bir şekilde iletilen tasavvufi öğretiler yer almaktadır. Mahfûz'un tasavvuf felsefesi, romanın ana karakterlerinden biri olan Şehrâzâd aracılığıyla da yansımaktadır. Şehrâzâd, hikâyeler anlatarak Sultan Şehriyâr'ın kalbini yumuşatmıştır. Bu, tasavvuf felsefesindeki “davranışın değiştirilmesi yoluyla kalbin açılması” prensibini yansıtmaktadır. Sonuç olarak, Necîb Mahfûz'un “*Leyâlî Elf Leyle*” adlı romanı, tasavvuf düşüncesi ile yoğun bir şekilde örülüdür. Romanın karakterleri, hikâyeleri ve ana temaları, tasavvuf felsefesi ile uyumlu bir şekilde işlenmiştir. Mahfûz, tasavvufun insana verdiği manevi gücü ve bireyin ruhsal arayışlarını işleyerek okuyucularına derin bir anlayış ve düşündürücü bir bakış açısı sunar. Romanları, İslam kültürü ve tasavvufunun zenginliklerini keşfetmek isteyenler için önemli bir kaynak oluşturabilir.

Çıkar Çatışması	Yazarlar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.
Conflict of Interest	The authors declared that there is no conflict of interest.
Finansal Destek	Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmiştir.
Grant Support	The authors declared that this study has received no financial support.
Çalışmanın Tasarlanması Design of Study	EA (%60), ED (%40)
Veri Toplanması Data Acquisition	EA (%50), ED (%50)
Veri Analizi Data Analysis	EA (%50), ED (%50)
Makalenin Yazımı Writing up	EA (%50), ED (%50)
Makale Gönderimi ve Revizyonu Submission and Revision	EA (%60), ED (%40)

Kaynakça

- Akçay, Mustafa. "Saîd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/543. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
- Apak, Adem. *Siyer-i Nebi Hz. Peygamberin (S.A.S) Hayatı-Şahsiyeti-Daveti*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2018.
- Arkan, Zeynep. "Necib Mahfûz'un Hadratu'l-Muhtaram İsimli Romanının İncelenmesi". *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (Haziran 2020), 304-323.
- Arslan, Adnan. "Necib Mahfuz'un "el-Lissu ve'l-Kilâb" Adlı Romanında Tasavvufî İzlekler". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 46 (Haziran 2019), 5-24.
- Ayış, Mehmet Şirin. "Nefis Mertebelerinin Psikolojideki Karşılıkları Üzerine Bir Değerlendirme: Robert Frager Örneği". *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7/14 (2019), 553.
- Ayyıldız, Esat. "Necib Mahfûz'un Hân el-Halîli Adlı Romanındaki Psikanalitik Yaklaşımlar". *Filoloji Alanında Yeni Ufuklar*. ed. Mehmet Cem Odacıoğlu. 77-99. Ankara: Gece Kitaplığı, 2019.
- Banarlı, Nihad Sami. *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Yedigün Yayınları, 1948.
- Baran, Ercan. *Necib Mahfûz'un Sembolik Romanlarında Din Anlayışı*. Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Baran, Ercan. *Necib Mahfuz'un Yevm Kutile'z-Za'im Romanında Siyaset*. İstanbul: Gece Kitaplığı, 2022.
- Baran, Ercan. *Üç Mısır Romanında Cemal Abdunnasır Dönemi*. Ankara: Tiydem Yayınları, 2022.
- Bilgin, Azmi. "Tasavvuf ve Tekke Edebiyatı". *İlmi Araştırmalar* 1 (Ocak 2014), 61-82.
- Erkaya, Mahmud Esad. *Kur'an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*. Ankara: Otto, 2017.
- Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed. "*El-Munkızu Min-Ad-Dalâl (Delaletten Çıkış Yolu)*". çev. Hilmi Güngör. İstanbul: MEB Yayınları, 1989.
- İbn Manzûr. *Lisanu'l-Arab*. Beyrut: Dâr Sâdir, ts.
- Koç, Celal Turgut. "Necib Mahfûz'un Midak Sokağı Romanındaki Atasözlerinin Çeviride Eşdeğerlik Açısından Değerlendirilmesi". *Nüsha* 18/46 (2018), 123-142.
- Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, çev. Komisyon. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, 1990.
- Mahfûz, Necib. *Arabian Nights and Days*. çev. Denys Johnson-Davies. Egypt: Doubleday, 1995.
- Mahfûz, Necib. *Binbirinci Gecedten Sonra*. çev. Sait Aykut. İstanbul: Oğlak Yayıncılık, 2002.
- Mahfûz, Necib. *Leyâlî Elf Leyle*. Kahire: Hindawi, 1979.
- Muhammedi, M. Ali. "Mahfuz'un Sufiliği ve Midak Sokağı'ndaki Sufi İmgeleri". *Antakiyat* 4/2 (2021), 307-318.
- Özgen, Mehmet. "Tasavvuf Felsefesinde Zikir Kavramı". *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1/2 (2015), 215-227.
- Öztürk, Esmâ. "Ahmed Yesevî ve Ahmed Avni Konuk'un Düşünce Dünyasında Fenâ-Bekâ Kavramları –Karşılaştırmalı Bir İnceleme". *Kırıkkale İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 2/4 (Aralık 2017), 41-54.
- Şalak, 'Alî. *Necib Mahfûz fi Mechûlihi'l-Ma'lûm*. Beyrut: 1979.
- Tatlıoğlu, Durmuş. "Tasavvuf ve Tarikatlara Sosyolojik Bir Bakış". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 9/4 (Ağustos 2009), 99-128.

- Tülücü, Süleyman. "Binbir Gece Masalları Üzerine (Seçilmiş Bir Bibliyografya İle)". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (Haziran 2005), 1-53.
- Türer, Osman. *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*. İstanbul: Seha Neşriyat, 1995.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1995.
- Ürün, Ahmet Kazım. *Çağdaş Mısır Romanında Necib Mahfuz ve Toplumcu Gerçekçi Romanları*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1994.
- Yıldız, Mehmet. "'Tasavvuf' Kavramının Kökeni ve Anlamları Hakkında Bir İnceleme (Emin Yusuf Üde)". *Akademik Akademik İslam Araştırmaları Dergisi* 2/2 (Haziran 2017), 227-252.
- Yıldız, Musa. *Necib Mahfuz'un Sembolik Romanları*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1998.
- Yıldız, Musa. "Necib Mahfuz (Hayatı, Eserleri ve Türkçe Çevirileri)". *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 9/29 (2009), 17-28.